

*Katholieke Universiteit te Leuven
Centrum voor Ontwikkelingspsychologie*

LEVENSTEVREDENHEID,
GELOOF IN INTERNE BEHEERSING,
SELF-DISCLOSURE

[LIFE SATISFACTION, LOCUS OF CONTROL, SELF-DISCLOSURE]

ALFONS MARCOEN & RIA VANHAM¹

The relationships between life satisfaction, belief in internal control of reinforcement and self-disclosure are made psychologically plausible in a descriptive way. Three main hypotheses about those relationships and seven additional ones about correlations between those variables and some other variables are proposed. Three original measures of life satisfaction, an adaptation of the Self-Disclosure Questionnaire of Jourard and the Rotter I-E Scale are administered to 130 men and women between 20 and 80 years old. The three main hypotheses are confirmed. Significant correlations are found between life satisfaction on the one side and belief in internal control and self-disclosure on the other side. There is also a statistically significant correlation between both last mentioned variables. Three other confirmed hypotheses are concerned with relations between belief in internal control, four aspects of self-disclosure and fifteen domain satisfactions. Besides, there is a statistically significant positive correlation between life satisfaction and the perception of one's social contacts, between belief in internal control and the intention to seek information in case of serious life difficulties. No confirmation is found for hypotheses about the relation between self-disclosure and the perception of being loved by others resp. the perception of one's self-knowledge.

Over levenstevredenheid (Adams, 1971; Larson, 1978), locus of control (Lefcourt, 1976; Phares, 1976) en self-disclosure (Jourard, 1971; Goodstein & Reinecker, 1974; Chelune e.a., 1980) werd heel wat onderzoek verricht. Meetinstrumenten en onderzoeksprocedures werden ontworpen en verfijnd, vraagstellingen genuanceerd en uitgebreid, correlaten werden opgespoord. Enkele studies reveleerden verbanden tussen de drie variabelen zelf. Deze verbanden trachten we eerst psychologisch inzichtelijk en aannemelijk te maken vanuit een bezinning op de betekenis zelf van de variabelen om ze daarna samen met enkele andere verbanden in de vorm van tien hypothesen te toetsen bij een brede leeftijdsgroep.

¹ The authors wish to express their gratitude to Dr. Paul De Boeck for his methodological advice and to Mr. Rob Stroobants for providing computer programming services.

LEVENSTEVREDENHEID

Levenstevredenheid werd op veel manieren omschreven en gedefinieerd (Marcoen e.a. 1978) en onder diverse benamingen — *life satisfaction*, *morale*, *happiness*, *well-being*, etc. — vooral bij bejaarden bestudeerd. Adams (1971) en Larson (1978) publiceerden overzichten waarin voor deze leeftijdsgroep de gevonden correlaten worden geïnventariseerd. De stroom van publikaties over levenstevredenheid duurt voort. Een beknopte bezinning op het begrip zelf is hier op zijn plaats.

Lersch (1964) onderscheidt tevredenheid als gemoedsaandoening en als stemming. Door de tevredenheid als gemoedsaandoening ervaart de persoon in hoeverre de buitenwereld tegemoetkomt aan datgene waarop hij in het egoïsme, de machtsdrang en de erkenningsdrang gericht is. In deze drie aandriften maakt iemand aanspraak op alles wat voorziet in respectievelijk, de vitale noden (voedsel, kleding, bezit), macht en gezag, erkenning en waardering. Deze strevingen vormen, in Lersch's model, samen de aanspraak of de pretentie van het individu. Het pretentieniveau van een persoon kan hoog zijn (onbescheidenheid, veeleisendheid) of laag (bescheidenheid). De bevrediging van de pretenties of aanspraken veroorzaakt een voorbijgaand gevoel van tevredenheid. In de tevredenheid als stemming daarentegen is deze ervaring tot een stationaire toestand geëvolueerd. De stemming is minder gericht op bepaalde objecten.

Strasser (1956) maakt onderscheid tussen oppervlakkige tevredenheid en gelukkigmakende tevredenheid. In het eerste geval voegt de persoon zich noodgedwongen in de sociale, politieke en economische situatie waarin hij zich bevindt. In het tweede geval houdt de persoon zich binnen zijn eigen grenzen, hij stelt zich tevreden met wat hij heeft en kan realiseren. Omdat zich tevreden stellen gelukkig makend zou zijn, moet het meer omvatten dan "afstand doen van". Het veronderstelt radicale bescheidenheid: niets begeren wat men niet hebben kan.

Campbell e.a. (1976) bestudeerden de tevredenheidsgevoelens van de Amerikaanse bevolking. Ze verstaan er onder: het cognitief oordeel over de mate waarin de behoeften bevredigd zijn. Zij onderscheiden algemene levenstevredenheid en domeinsatisfacties. Deze laatste vormen van tevredenheid hebben betrekking op specifieke levensdomeinen als daar zijn: huisvesting, land, opleiding, vrijetijd, enz. De tevredenheid hangt af van de vergelijking van de situatie-kwaliteiten zoals ze worden waargenomen, met maatstaven van diverse aard (aspiratieniveau, verwachtingsniveau, referentiegroepniveau). Persoonlijkheids- en demografische factoren kunnen het evaluatieproces in al zijn onderdelen beïnvloeden. Algemene tevredenheid kan als samengesteld uit verschillende domeinsatisfacties beschouwd worden.

Over het verband tussen leeftijd en tevredenheid bestaat geen eenstemmigheid. Sommige onderzoekers vinden weinig of geen correla-

tie. Anderen vinden negatieve correlaties, wat erop zou wijzen dat oudere mensen minder tevreden zijn dan jongere mensen (Willems, 1976). Campbell e.a. (1976) vonden behalve voor "tevredenheid met de gezondheid" positieve correlaties met de leeftijd voor alle gemeten domeinsatisfacties. Anderzijds stellen ze vast dat jongere mensen zich gelukkiger, oudere mensen zich tevredener achten.

Tevredenheid bij mensen van middelbare leeftijd (45-60 jaar) correleert met veel variabelen, o.a. met geloof in interne controle en met het hebben van een vertrouweling (Palmore & Luikart, 1974), een variabele die enige verwantschap vertoont met self-disclosure. Ook Gerber (1975) stelde een significant positief verband vast tussen tevredenheid en geloof in interne controle bij een groep gepensioneerden tussen 52 en 89 jaar oud.

GELOOF IN INTERNE EN EXTERNE CONTROLE

Rotter (1966) initieerde het begrippenpaar geloof in interne en in externe controle.

Als het subject een beloning waarneemt die volgt op zijn eigen gedrag, maar ze niet volledig contingent met zijn gedrag ziet, dan wordt dit in onze cultuur typisch gepercipieerd als resultaat van geluk, chance, noodlot, als zijnde onder controle van machtige anderen of als onvoorspelbaar omville van de grote complexiteit van krachten die hem omringen. Als het individu de gebeurtenissen op deze manier percipieert, dan spreken we van een geloof in externe controle. Als de persoon de gebeurtenissen als contingent met zijn eigen gedrag of zijn eigen relatief permanente karakteristieken ziet, dan spreken we van een geloof in interne controle (p. 2).

In hoeverre geloof in interne of externe controle samenhangt met de leeftijd is nog weinig bestudeerd. Phares (1976) stelt dat jonge kinderen over 't algemeen sterk gecontroleerd worden door machtige volwassenen. Met het opgroeien, worden ze meer onafhankelijk en kunnen ze zelf meer invloed gaan uitoefenen op hun omgeving. Het is dus niet verwonderlijk dat naarmate een kind ouder wordt, zijn geloof in interne controle toeneemt. Rond 18 jaar is er een trend naar terug meer externaliteit, vooral bij jongens. Misschien is dit te wijten aan het vooruitzicht op een grotere onzekerheid in het leven, nu men de gestructureerde omgeving van school en familie zal gaan verlaten. Het meisje maar vooral de jongen ervaart zich tijdelijk terug extern bepaald. In de volwassenheid zou de kans op geloof in interne controle weer toenemen op grond van de dagelijkse levenspraxis. Tal van variabelen correleren met interne of externe beheersing (Phares, 1976). Een ervan is tevredenheid (Kurtz & Wolk, 1975; Gerber, 1975; Wolk, 1976).

SELF-DISCLOSURE

Wie zichzelf onthult voor de andere, zijn innerlijke ervaringen volledig, spontaan en eerlijk ontsluit, is minder mysterie voor de andere. Hij is gekenmerkt door self-disclosure (Jourard, 1964). Openheid en transparant-zijn voor de medemens veronderstelt een sfeer van liefde

en vertrouwen en vooral zelfaanvaarding, zelfzekerheid en zelfwaardering. Jourard ziet in deze houding een van de voorwaarden voor psychische gezondheid en evenwicht.

Op grond van een onderzoek op 1020 collegestudenten (17-55 jaar) veronderstelt Jourard (1971) dat de graad van self-disclosure, vooral tegenover ouders en tegenover vrienden van hetzelfde geslacht, daalt. Wat betreft vrienden van het andere geslacht en de huwelijkspartner zou de graad van self-disclosure van 17 jaar toenemen tot ongeveer 50 jaar om daarna te dalen.

Steunend op dit onderzoek en op een onderzoek bij kinderen (6-12 jaar) legt Jourard (1971) het volgende verband tussen self-disclosure, leeftijd en geslacht. Eerst is de moeder degene aan wie men het meeste vertelt, daarna is het de beste vriend van hetzelfde geslacht. Tussen 6 en 12 jaar neemt self-disclosure toe en is er geen verschil tussen meisjes en jongens. Vanaf de adolescentie zouden vrouwen meer onthullen dan mannen. Als de adolescentie en de jongvolwassenheid bereikt zijn neemt de self-disclosure t.o.v. zijn ouders en zijn beste vriend van hetzelfde geslacht af, tegelijk met een toename van de self-disclosure t.o.v. vrienden van het andere geslacht. Deze toename van self-disclosure in heteroseksuele relaties bereikt een piek in het huwelijk. Alhoewel heel wat research werd verricht over self-disclosure patronen in het gezin, en bij diverse — maar toch vooral jongere — leeftijdsgroepen, kregen ontwikkelingsveranderingen inzake self-disclosure doorheen de levensloop weinig aandacht vanwege de onderzoekers. Zowel Waterman (1980) als Archer (1980) onderstrepen dit.

Self-disclosure werd in verband gebracht met allerlei variabelen waaronder geslacht, maritale status, ras, target-persoon, self-disclosure aspect en een hele reeks persoonlijkheidsvariabelen. Jourard (1971), Cozby (1973) en Chelune e.a. (1980) geven er een overzicht van. Het verband tussen self-disclosure en tevredenheid in strikte zin werd niet empirisch onderzocht. Er zijn wel enkele studies waarin o.a. het verband werd nagegaan tussen self-disclosure op een of andere manier en in een of andere context gemeten, en locus-of-control (bv. Ryckman, Sherman & Burgess, 1973).

VERONDERSTELDE VERBANDEN TUSSEN DE DRIE VARIABLEN

De vermoede verbanden tussen levenstevredenheid, interne of externe beheersing en self-disclosure zijn psychologisch goed inzichtelijk. Hieronder worden deze verbanden op een beschrijvende wijze geëxpliciteerd en voor wat de verbanden met levenstevredenheid betreft in het kader van Lersch's en Strassers visies gevat. Vanuit het standpunt van empirische toetsing is deze beschrijving hypothetisch bedoeld, ook daar waar de zegswijze eerder affirmatief klinkt.

Men kan veronderstellen dat een groter geloof in interne beheersing samengaat met meer levenstevredenheid. Iemand met interne controle schrijft het resultaat van zijn gedrag eerder toe aan eigen inspanningen en kwaliteiten. Hij is er meer van overtuigd dat hij zijn leven zelf in handen heeft en dat zijn handelen in de wereld resultaten zal opleveren. Met deze interne controle kunnen een aantal gedragswijzen en houdingen samengaan die de levenstevredenheid positief beïnvloeden. Zo heeft iemand met interne controle wellicht een groter zelfvertrouwen; hij biedt meer weerstand tegen invloeden van buiten en hij is onafhankelijker in zijn oordeel. Een intern-gecontroleerd iemand zal ook eerder geneigd zijn informatie op te nemen en te gebruiken met het oog op het verbeteren van zijn levenssituatie. Hij bezit meer zelfcontrole en oefent meer controle uit op zijn omgeving. Hij zal eerder actief stappen ondernemen om zijn situatie gunstig te veranderen. En wanneer hij iets bereikt, heeft hij daar een grotere voldoening van, omdat hij gelooft dat hij het voor een groot deel aan zichzelf te danken heeft. Iemand met externe controle daarentegen schrijft het resultaat van zijn gedrag eerder toe aan het lot, aan machtige anderen of aan krachten buiten hem. Zo iemand zal dan ook — zo kan men veronderstellen — meer passief alles over zich heen laten gaan, hij zal weinig moeite doen om zich te informeren en zijn situatie te verbeteren. Wanneer hij iets bereikt, zal hij dat eerder toeschrijven aan het lot dat hem toevallig gunstig gezind is, wat dus weinig voldoening meebrengt. Op grond van dit alles kan men vermoeden dat internen meer kans hebben om een bevredigend bestaan te leiden.

Ook op sociaal vlak zijn een aantal gevolgen van interne controle inleefbaar. Internen hebben meer vertrouwen in hun medemensen. Ze vertonen meer helpend gedrag en worden meer opgezocht zowel door internen als door externen. Dus ook op intermenselijk vlak hebben internen een meer bevredigend bestaan.

Het veronderstelde verband kan ook meer specifiek geïnterpreteerd worden in het kader van de opvatting van Lersch over levenstevredenheid. Volgens Lersch hangt tevredenheid af van het bevredigd-zijn van drie aandriften van het individueel-zijn: egoïsme, machtsdrang en erkenningsdrang. Elk van deze aandriften heeft meer kans om bevredigd te worden bij intern-gecontroleerde personen dan bij externe gecontroleerde personen. Een intern-gecontroleerd persoon ziet zichzelf meer als iemand die invloed heeft op wat er met hem gebeurt. Hij al assertiever optreden, wat tegemoetkomt aan een gezond egoïsme. Een intern iemand neemt meer informatie op. Dit is een vorm van macht uitoefenen over zijn omgeving, dus bevrediging van zijn machtsdrang. Tenslotte, iemand met een geloof in interne controle, dus in zijn eigen mogelijkheden, zal zichzelf eerder ervaren als individueel drager van waarden, die hij door anderen zoekt bevestigd te zien. Internen worden meer opgezocht door anderen en daarbij is er een tendens dat geloof in interne controle sociaal wenselijker is. Dit alles komt

tegemoet aan de derde cruciale aandrift voor levenstevredenheid nl. de erkenningsdrang. Samenvattend kunnen we stellen dat er bij een persoon met geloof in interne controle meer kans is dat hij voor zijn behoeften en noden zal opkomen zowel tegenover zijn omwereld als tegenover zijn medemensen. Hij gelooft tevens meer in zijn eigen waarde als individu temidden van andere individuen. Dit brengt mee dat de aandriften van het individueel-zijn (vooral egoïsme, machtsdrang en erkenningsdrang) eerder zullen bevredigd worden bij internen dan bij externen. De bevrediging van deze aandriften weer spiegelt zich in de endothyme laag van de persoon als een gevoel van tevredenheid. Volgens Lersch hangt het gevoel van tevredenheid niet alleen af van de bevrediging op zich, maar eveneens van het pretentieniveau. Internen zullen waarschijnlijk een meer realistisch beeld van zichzelf hebben dan externen en in functie daarvan ook een realistischer pretentieniveau stellen. Er is bijgevolg meer kans dat de wereld aan de pretenties van een intern-gecontroleerd persoon kan tegemoetkomen, zodat de tevredenheid bij internen wellicht groter is.

Lersch maakt een onderscheid tussen tevredenheid als gevoel en tevredenheid als stemming. Het verband tussen tevredenheid als stemming en het geloof in interne controle kunnen we misschien in omgekeerde richting interpreteren: hogere algemene en bestendige tevredenheid leidt tot meer geloof in interne beheersing. In de stemming van tevredenheid ervaren we de wereld als tegemoetkomend aan de strevingen van egoïsme, machtsdrang en erkenningsdrang. Een tevredene zal een optimistischer kijk hebben op de wereld en geloven in zijn eigen capaciteiten bij het bereiken van bevredigingen, dus een geloof in interne controle koesteren. Als men daartegenover de stemming van ontevredenheid stelt waarin iemand de wereld ervaart als niet tegemoetkomend aan de door hem gestelde eisen, dan is het al gemakkelijker te begrijpen dat zo iemand zich overgeleverd voelt aan machten buiten zijn mogelijkheden, en dus eerder een geloof in externe controle zal ontwikkelen. Terloops willen we ook opmerken dat een geloof in interne controle verwantschap vertoont met stemmingen als optimisme en blijhartigheid, die zich als wereldbeschouwing resp. levensgevoel rond tevredenheid groeperen. Een intern-gecontroleerd iemand heeft vermoedelijk een meer optimistische kijk op zichzelf, hij gelooft in zichzelf en zijn capaciteiten. Hij staat vertrouwvol en hoopvol tegenover de toekomst vermits hij het gevoel heeft zijn lot in eigen handen te hebben. Ook in het kader van Strassers beschouwingen over tevredenheid kunnen we dit verband interpreteren. Volgens Strasser is een tevreden mens iemand die bewust rekening weet te houden met zijn mogelijkheden en grenzen, deze accepteert en niets verlangt wat boven het niveau van zijn mogelijkheden ligt. Welnu iemand met interne controle die gelooft dat zijn eigen gedrag invloed heeft op het verkrijgen van beloningen, zal waarschijnlijk een realistischer kijk op zijn mogelijkheden hebben en dus eerder komen tot radicale bescheidenheid.

Een grotere mate van self-disclosure zou goed kunnen samengaan met meer levenstevredenheid. Via self-disclosure leert iemand zijn "zelf", zijn gevoelens, gedachten, noden, behoeften en zelf-bekrachtigende waarden beter kennen. Slechts in zoverre hij zijn "zelf" kent met alles wat daarin aanwezig is, kan hij toetsen in hoeverre zijn huidige bestaanswijze overeenkomt met dit "zelf". Het resultaat van deze toets zal hem er waarschijnlijk toe brengen iets aan zijn situatie te veranderen, zodanig dat hij zijn "zelf" meer en meer kan verwezenlijken, waardoor een hogere graad van zelf-actualisatie mogelijk wordt. Gebrek aan self-disclosure daarentegen leidt tot zelf-vervreemding. Een persoon die van zijn "zelf" vervreemd is, kent zijn eigen diepste noden niet en kan ze dus niet bevredigen. Hij kan zich ook geen doelen stellen vanuit zijn eigen innerlijke zelf, maar zal eerder oppervlakkige doeleinden najagen (rijkdom, aanzien, macht) die hem door zijn omgeving of door de maatschappij als het ware opgedrongen worden en die hij onkritisch — zonder ze te toetsen aan zijn eigen innerlijke wezen — overneemt. Het bereiken van dergelijke doeleinden zal hem dan ook niet bevredigen. Hij mist een richting in zijn leven, wat de tevredenheid zeker niet ten goede komt.

Wij kunnen veronderstellen dat hoe beter iemand zichzelf kent, hoe meer hij zichzelf zal zijn. De discrepantie tussen "zijn" en "schijnen" vermindert geleidelijk en de stress van het schijnen neemt af. Self-disclosure leidt tot meer liefde voor zichzelf en tot meer liefde vanwege andere mensen. Zelf-actualisatie, afname van stress, zelf-liefde en liefde vanwege anderen dragen bij tot een meer bevredigend bestaan.

We geven nog een aantal positieve kenmerken waartoe self-disclosure kan leiden en die zeker kunnen bijdragen tot levenstevredenheid. Self-disclosure maakt van een relatie een meer persoonlijke relatie, een relatie tussen een "zelf" en een "zelf". Self-disclosure schept daarenboven vertrouwen tussen mensen en vermindert de anonimiteit die zo kenmerkend is voor onze huidige samenleving en welke een zeer deprimerende uitwerking heeft. Door self-disclosure laat iemand zijn noden en behoeften kennen aan anderen, die hier dan eventueel aan tegemoet kunnen komen. Dit zijn allemaal positieve kenmerken in een relatie, waartoe self-disclosure bijdraagt, en waardoor de tevredenheid verhoogt. Via het dyadisch effect van self-disclosure, leert men het zelf van de andere beter kennen, zijn noden en gevoelens, zijn gedachten en waarden. Dit betekent een verruiming van de eigen wereld. Men leert zijn eigen bestaan relativeren wat hoogst waarschijnlijk de levenstevredenheid zal bevorderen.

Ook dit verband kan geïnterpreteerd worden tegen de achtergrond van de opvattingen van Lersch. Self-disclosure bevordert de bevrediging van de drie cruciale aandriften van het individueel-zijn en dus de tevredenheid. Door self-disclosure leert de mens zijn noden en behoeften beter kennen, waardoor hij er meer zal voor opkomen zodat een gezond egoïsme mogelijk is. Via het dyadische effect zal de andere

zich meer laten kennen in de mate dat men zich meer voor hem opent. De andere wordt daardoor minder bedreigend, wat tegemoetkomt aan de machtsdrang. Tenslotte, iemand die aan self-disclosure doet, wordt meer bemind, dus tegemoetkoming aan de erkenningsdrang.

Het verband tussen de stemming van tevredenheid en self-disclosure kan men in omgekeerde richting interpreteren. De tevredene wordt gekenmerkt door een blijhartige, optimistische en open houding tegenover de omwereld en de medemens. Self-disclosure is een aspect van die openheid, nl. het is een openheid voor de wereld van medemensen.

Dit verband kan eveneens gesitueerd worden tegen de achtergrond van Strassers beschouwingen over tevredenheid. Iemand die meer aan self-disclosure doet, leert zichzelf waarschijnlijk ook beter kennen, hij krijgt een beter besef van zijn eigen mogelijkheden en grenzen, hij kan er rekening mee houden en ze positief aanvaarden. M.a.w. de zelfkennis waartoe self-disclosure leidt, maakt radicale bescheidenheid — waarin de echte gelukkigmakende tevredenheid volgens Strasser bestaat — mogelijk.

Geloof in interne beheersing en self-disclosure

We veronderstellen dat iemand met een geloof in interne controle een grotere mate van self-disclosure zal vertonen. Iemand met interne controle-verwachting heeft meer vertrouwen in zichzelf en in andere mensen. Hij zal zichzelf eerder de moeite waard vinden om gekend te zijn door anderen. Door een groter vertrouwen in de medemens, is het voor hem ook niet zo bedreigend om zich aan anderen te laten kennen. Een intern-gecontroleerd persoon zal daarom gemakkelijker aan self-disclosure doen.

Anderzijds wie meer aan self-disclosure doet zal zijn eigen mogelijkheden meer gaan zien, gaat meer van zichzelf houden en wordt ook meer door de anderen bemind. Hij krijgt een realistischer beeld van zichzelf en hij ontdekt zijn eigen mogelijkheden, wat een geloof in interne controle bevordert.

Misschien is het verband tussen locus of control en self-disclosure meer in het bijzonder uit te leggen via de notie zelf-aliënatie. Jourard stelt dat weinig self-disclosure leidt tot zelf-aliënatie. Eén van de symptomen ervan is het verlies van het gevoel een actief bepalende kracht van zijn eigen leven te zijn. Een gealiëneerd iemand neemt geen verantwoordelijkheid op voor zichzelf. Hij schrijft alles toe aan krachten buiten hemzelf of aan machtige anderen, d.i. een geloof in externe controle. Fromm (1967) meent dat door een toenemende vervreemding van de massa in de moderne samenleving, er een vermeerderde interesse is voor leiderschap en een vermeerderde bereidheid om te ontsnappen aan zijn vrijheid in een geloof in de capaciteit van een magische helper. En dit is een aspect van een geloof in externe controle.

Het is ook mogelijk dat de correlatie tussen geloof in interne beheersing en self-disclosure voor een groot deel te verklaren is door hun beider correlatie met andere variabelen. Zo kan een bepaalde opvoedingsstijl zowel leiden tot geringe self-disclosure als tot een externe controle-verwachting. Zo is het ook mogelijk dat onze aliënerende samenleving ten grondslag ligt én aan een externe attitude én aan een geringe mate van self-disclosure.

Bovenstaande fenomenologische beschrijving van het inzichtelijk verband tussen de drie variabelen expliciteert de directe ervaringsachtergrond waartegen hypothesen kunnen gesitueerd worden of waaruit deze voortkomen. Overzichten van empirisch onderzoek waarin deze verbanden in een of ander opzicht werden getoetst, met uiteraard partiële operationalisaties, vindt men in het overzichtswerk van Chelune e.a. (1980). Waar adequaat, wordt er naar verwezen in de bespreking van de resultaten van ons onderzoek.

ONDERZOEKSOPZET

Onderhavig onderzoek werd opgezet om de vermoedelijke verbanden tussen levenstevredenheid (LS), locus of control (LOC) en self-disclosure (SD) en enkele andere veronderstellingen te toetsen en tevens om het verband na te gaan met de leeftijd. De drie variabelen worden in dit onderzoek geconcipieerd als min of meer duurzame persoonskenmerken of trekken. De keuze van dit paradigma — dat zeker niet het enige is en wat betreft self-disclosure niet het meest recente (Chelune e.a., 1980) — bepaalt mede de keuze van de instrumenten en de draagwijdte van de resultaten. Alvorens het opzet in concrete hypothesen te formuleren beschrijven we de gebruikte instrumenten en de proefgroep.

INSTRUMENTEN

Tevredenheid werd gemeten met een reeks van vijftien 7-punten schalen die betrekking hebben op diverse levensdomeinen. Men drukt zijn tevredenheid uit op een schaal tussen "zeer ontevreden" en "zeer tevreden". De totaalsom van de scores voor die 15 items geeft een maat aan van algemene tevredenheid met het heden (LS). De innerlijke consistentie van de schaal bedroeg $r = .79$ voor $N = 130$. Inspiratie voor deze schaal werd gevonden bij Campbell e.a. (1976) en bij Marcoen e.a. (1978). Algemene tevredenheid met de huidige situatie (LSPT1) werd op analoge wijze door één item gemeten. De tevredenheid met het heden werd ook gemeten op een grafische wijze door situering van zijn levenssituatie tussen de slechtst mogelijke en de best mogelijke situatie op een schaal tussen 0 en 100 (LSPT2).

Geloof in interne of externe beheersing werd gemeten met de enigszins qua taal aangepaste I-E schaal van Andriessen (1972). Deze schaal (LOC) bestaat uit 40 items (waarvan 7 filter-items) in multiple choice vorm of grafische vorm met 6 intervals. De maximumscore — externe

controle — bedraagt 198. Voor onze proefgroep bedroeg de innerlijke standvastigheid $r = .83$.

Voor de meting van self-disclosure werd gebruik gemaakt van een licht gewijzigde versie van Vincks (1972) aanpassing van Jourards Self-Disclosure Questionnaire (1964). Deze schaal (SD) bestaat uit 40 items. Ze hebben betrekking op vier levensdomeinen: 1. werk, geld, smaak en ontspanning, 2. houdingen en opinies, 3. persoonlijkheid, 4. lichaam. Met de persoon waarmee hij het meest vertrouwelijk omgaat voor ogen, geeft de respondent aan of hij over een bepaald onderwerp niets heeft gezegd, in het algemeen heeft gesproken, in detail heeft gesproken, of heeft gelogen. De innerlijke consistentie van deze schaal bedroeg $r = .94$. De maximumscore bedraagt 160.

De som van de zes items uit de Marlowe-Crowne schaal voor sociale wenselijkheid (ssw) werd gebruikt teneinde deze zeer belangrijke variabele onder controle te houden.

TAB. 1. LIJST VAN VARIABLEN — LIST OF VARIABLES

LS	algemene levenstevredenheid (som van 15 domeinsatisfacties)	15	domeinsatisfacties: tevredenheid met
LSpr1	tevredenheid over de huidige situatie 1	LS1	woonplaats en buurt
LSpr2	tevredenheid over de huidige situatie 2 (grafische schaal)	LS2	huisvesting
LOC	geloof in interne vs externe beheersing (I-E schaal van Andriessen)	LS3	land en regering
SD	Self-disclosure (aangepaste schaal van Jourard)	LS4	genoten opleiding
SD1	self-disclosure over werk, geld, smaak en ontspanning	LS5	beroep
SD2	self-disclosure over houdingen en opinies	LS6	vrijetijd
SD3	self-disclosure over zijn persoonlijk- heid	LS7	sociale contacten
SD4	self-disclosure over zijn lichaam	LS11	familie
PSC	perceptie van de frequentie van zijn sociale contacten	LS12	gezins- en huwelijksleven
PSL	perceptie van de mate waarin men door andere bemind wordt	LS13	gezondheid
PSK	perceptie van de mate van zelfkennis waarover men beschikt	LS14	fysisch voorkomen
SI	de mate waarin men zich informeert in geval van moeilijkheden	LS15	verstandelijke capaciteiten
		LS16	inkomen
		LS17	zichzelf en zijn mogelijkheden en beperkingen
		LS20	ambitievoldoening

ONDERZOEKSGROEP

De proefgroep ($N = 130$) bestaat uit drie leeftijdsgroepen: 20-39 jarigen ($N = 49$), 40-59 jarigen ($N = 40$) en 60-80 jarigen ($N = 39$) in hoofdzaak afkomstig uit de provincies Brabant en Antwerpen. Er zijn 64 mannen en 66 vrouwen, 80 personen zijn gehuwd, 40 ongehuwd en 10 in

weduwstaat. 29 personen genoten een hogere opleiding, 78 een secundaire opleiding, en 21 waren geschoolde of ongeschoolde arbeiders. 68 personen waren beroepsactief, 33 gepensioneerd, 6 werkloos en 20 huisvrouw. Van enkele subjecten ontbraken gegevens, waardoor de som van de aantallen der subgroepen niet altijd gelijk is aan 130.

HYPOTHESEN

De volgende hoofdhypothese werden geformuleerd. De uitslag op de I-E schaal (LOC) correleert negatief met tevredenheid (LS, LSPr1 en LSPr2). Interne controle gaat samen met tevredenheid (Hypothese 1). Er is een positieve correlatie tussen levenstevredenheid (LS, LSPr1, LSPr2) en self-disclosure (SD) (Hypothese 2). Er is een negatieve correlatie tussen geloof in externe controle (LOC) en self-disclosure (SD) (Hypothese 3). Daar LS ook domeinsatisfacties meet kunnen de hypothesen 1 en 2 ook uitgebreid worden met betrekking tot al deze vormen van tevredenheid (Hypothesen 4 en 5). Hypothese 2 kan ook nog uitgebreid worden door te differentiëren tussen de vier vormen van self-disclosure (SD1, SD2, SD3, SD4) (Hypothese 6).

Verdere hypothesen luiden: tevredenheid (LS, LSPr1, LSPr2) correleert met de perceptie van de frequentie van zijn sociale contacten (PSC) (Hypothese 7); self-disclosure (SD) correleert met zich geliefd weten (PSL) (Hypothese 8) en met de perceptie van zijn zelfkennis (PSK) (Hypothese 9); geloof in interne controle correleert met zich informeren in geval van moeilijkheden (SI) (Hypothese 10).

In vier items naar het model van de tevredenheidschaal wordt gepeild naar de perceptie van de kwantiteit van de sociale contacten (PSC), het zich geliefd weten (PSL), de perceptie van de zelfkennis (PSK), de mate waarin bij moeilijkheden informatie wordt gezocht (SI).

RESULTATEN

De leeftijd correleert significant met twee maten van tevredenheid (LS en LSPr1) evenals met domeinsatisfacties in verband met de stad, het land, de genoten opleiding, het beroep, sociaal contact, gezondheid, fysisch voorkomen, inkomen, zichzelf en voldoening van zijn ambities. Behalve voor wat de tevredenheid met de gezondheid en het fysisch

TAB. 2. CORRELATIES MET DE LEEFTIJD VAN LS, LSPr1, LSPr2, LOC, SD EN ALLE DOMEIN-SATISFACTIES — CORRELATIONS OF LS, LSPr1, LSPr2, LOC, SD AND ALL DOMAIN SATISFACTIONS WITH AGE

LS	.20*	LS1	.14**	LS6	.12	LS14	-.14*
LSPr1	.18*	LS2	.13	LS7	.19*	LS15	-.03
LSPr2	.11	LS3	.16*	LS11	-.07	LS16	.20**
LOC	.11	LS4	.19*	LS12	.14	LS17	.20**
SD	-.34***	LS5	.22**	LS13	-.18*	LS20	.17*

* sign. op 5%-niveau; ** sign. op 1%-niveau; *** sign. op .01%-niveau

voorkomen betreft zijn de correlaties positief (Tabel 2). De leeftijd correleert significant negatief met de mate van self-disclosure. Niet alleen genetische factoren maar vooral generatieverschillen kunnen hiervoor verantwoordelijk zijn. Gezien het verband met de leeftijd worden bij de hypothesetoetsing de leeftijd constant gehouden en de partiële correlaties berekend.

Hypothese 1: De uitslagen op twee van de drie tevredenheidsschalen correleren significant negatief met de uitslagen op de I-E schaal (Tabel 3). Constanthouden van de leeftijd of de self-disclosure verandert weinig of niets aan de gevonden correlaties. Het verband tussen tevredenheid en interne locus of control is het sterkst en alleen significant in de leeftijdsgroep van 60-80 jarigen. In deze groep bedragen de correlaties tussen LOC en LS, LSPr1 en LSPr2 respectievelijk $-.27^*$, $-.19^*$, $-.41^{**}$.

TAB. 3. INTERCORRELATIES TUSSEN LS, LSPr1, LSPr2, LOC EN SD — CORRELATIONMATRIX BETWEEN LS, LSPr1, LSPr2, LOC AND SD

	LSPr1	LSPr2	LOC	SD
LS	.60***	.44***	-.16*	.11
LSPr1		.35***	-.05	.21**
LSPr2			-.23**	.18*
LOC				-.28***

Hypothese 2: Self-disclosure correleert positief met tevredenheid, maar alleen significant met de scores voor LSPr1 en LSPr2 (Tabel 3). De partiële correlaties stijgen of dalen een weinig naargelang men de leeftijd of de uitslag op de LOC constant houdt. De correlaties liggen het hoogst in de groep van 40-59 jarigen, met LS, LSPr1 en LSPr2 resp. $.29^*$, $.35^{**}$, $.23$. Zeer gering is het verband bij de oudere leeftijdsgroep: $.08$, $.15$ en $.06$. Bij de 20-29 jarigen bedragen de correlatiecoëfficiënten $.17$, $.30^*$ en $.32^*$.

Hypothese 3: Hoe sterker het geloof in interne controle hoe groter de mate van self-disclosure (Tabel 3). De partiële correlaties tussen LOC en SD blijven ook na constandhouden van de leeftijd en de sociale status significant, resp. $-.27^{***}$ en $-.20^{**}$. Voor de drie leeftijdsgroepen afzonderlijk bedragen de correlatiecoëfficiënten respectievelijk $-.13$, $-.31^*$ en $-.38^{**}$. Voor drie van de vier self-disclosure-aspecten is het verband met interne controle significant negatief. Alleen voor SD4 — self-disclosure in verband met zijn eigen lichaam — geldt dit niet (Tabel 4). In verband met de bevestiging van de eerste drie hypothesen is het belangrijk vast te stellen dat sociale wenselijkheid (ssw) correlatiecoëfficiënten vertoont met SLT, SLOC en SSD van respectievelijk $.12$, $.11$ en $-.34$. Dit laatste verband tussen sociale wenselijkheid en self-disclosure was te voorzien. Wel blijkt, op grond van de partiële intercorrelaties tussen de drie hoofdvariabelen de sociale wenselijkheid geen invloed te hebben.

TAB. 4. INTERCORRELATIES TUSSEN LS, LOC, SD EN HUN DEELASPECTEN – INTERCORRELATIONS BETWEEN LS, LOC, SD AND THEIR DIFFERENT ASPECTS

	LS1	LS2	LS3	LS4	LS5	LS6	LS7	LS11	LS12	LS13	LS14	LS15	LS16	LS17	LS20	LS	LSPT1	LSPT2	LOC
LOC	-.13	.04	-.07	-.24**	-.12	-.12	-.04	-.01	.07	-.10	.00	-.16*	-.12	.00	-.21**	-.16*	-.05	-.23**	—
SD	-.01	.08	-.11	.01	.10	.07	.10	-.03	.15*	.06	.08	.23**	.12	.03	.02	.11	.21**	.18*	-.28***
SD1	-.02	.10	.04	-.01	.15*	.10	.04	.02	.18*	.05	.12	.18*	.13	-.04	.04	.14	.21**	.10	-.27***
SD2	.02	.05	-.08	.06	.13	.10	.11	-.10	.12	.11	.13	.28**	.21*	.11	-.03	.15*	.15	.14	-.36***
SD3	-.09	-.01	-.19*	-.05	.02	.07	.09	-.01	.05	.11	.07	.18*	-.01	.03	-.04	.03	.12	.17*	-.20*
SD4	.07	.13	-.12	.03	.03	-.03	.11	-.01	.17*	-.08	-.05	.13	.08	.02	-.04	.05	.22**	.19*	-.13

Hypothese 4: Hoe sterker het geloof in interne controle, hoe meer tevredenheid m.b.t. de genoten opleiding (LS4), zijn verstandelijke capaciteiten (LS15) en zijn bereikte doelen (LS20). De correlaties met deze domeinsatisfacties zijn significant, de andere correlaties gaan, op twee na, in de verwachte richting (Tabel 4).

Hypothese 5: Betreffende de verbanden tussen self-disclosure en elk der vijftien domeinsatisfacties vinden we enkel significante positieve correlaties met de tevredenheid over gezins- en huwelijksleven (LS12) en over verstandelijke capaciteiten (LS15). Voor de meeste andere domeinen liggen de correlaties in de lijn van de verwachting, behalve voor de domeinen land (LS3), familie (LS11), mate van ambitievoldoening (LS20) en stad (LS1), waar we zeer geringe negatieve- of nulcorrelaties vinden (Tabel 4).

Hypothese 6: Betreffende het verband tussen de vier aspecten van self-disclosure en levenstevredenheid, vinden we het volgende: 1. Self-disclosure over werk, geld, smaak en ontspanning (SD1) correleert significant positief met één maat van levenstevredenheid (LSpr1) (Tabel 4). Verder vertoont self-disclosure over dit aspect een significante positieve correlatie met de domeinsatisfacties over beroep (LS5), gezins- en huwelijksleven (LS12) en verstandelijke capaciteiten (LS15). 2. Self-disclosure over houdingen en opinies (SD2) correleert significant positief met de som van de domeinsatisfacties (LS) en met de domeinsatisfacties over verstandelijke capaciteiten (LS15) en inkomen (LS16). 3. Self-disclosure over het aspect persoonlijkheid (SD3) correleert significant positief met één maat van algemene tevredenheid (LSpr2) en met de domeinsatisfactie over verstandelijke capaciteiten (LS15). Opmerkelijk is de significante negatieve correlatie met de tevredenheid over zijn land (LS3), wat betekent dat minder zeggen over zijn persoonlijkheid en een geringere mate van tevredenheid over zijn land samengaan. 4. Self-disclosure over het aspect lichaam (SD4) correleert significant positief met de LSpr1-LSpr2-meting van algemene tevredenheid en met de domeinsatisfactie over gezins- en huwelijksleven (LS12). — Samenvattend: voor elk aspect van self-disclosure vinden we positieve correlaties met elk van de drie maten van algemene tevredenheid. Telkens is minstens één correlatie significant.

Hypothese 7: Tevredenheid correleert inderdaad positief met de mate waarin men meent sociale contacten te hebben. Maar alleen de correlatie met de som der domeinsatisfacties (LS) is significant (Tabel 5).

Hypothese 8: Self-disclosure correleert niet met zich geliefd weten (PSL). De correlatie bedraagt 0.2 (Tabel 5). Zich geliefd weten staat wel in verband met tevredenheid: correlaties met LS en LSpr2 bedragen $-.22^{**}$ en $-.15^{*}$.

Hypothese 9: Er lijkt ook geen verband te bestaan tussen self-disclosure en perceptie van zelfkennis (PSK). De correlatie bedraagt slechts $-.03$ (Tabel 5). Personen die menen zichzelf met hun mogelijkheden en

beperktheden goed te kennen tenderen naar meer tevredenheid: correlaten met LS en LSPT2 bedragen $-.19^*$ en $-.26^*$.

Hypothese 10: De correlatie tussen locus of control (LOC) en zich informeren bij moeilijkheden (SI) is positief en significant ($.16^*$) (Tabel 5). Zich goed informeren heeft een significant verband met

TAB. 5. INTERCORRELATIES TUSSEN LS, LSPT1, LSPT2, LOC EN SD ENERZIJD EN PSC, PSL, PSK EN SI ANDERZIJD - INTERCORRELATIONS BETWEEN LS, LSPT1, LSPT2, LOC AND SD ON THE ONE HAND AND PSC, PSL AND SI ON THE OTHER HAND

	PSC	PSL	PSK	SI
LS	$-.16^*$	$-.22^{**}$	$-.19^*$	$-.30^{***}$
LSPT1	$-.07$	$-.13$	$-.05$	$-.17^*$
LSPT2	$-.06$	$-.15^*$	$-.26^*$	$-.30^{***}$
LOC		$-.15^*$	$.14$	$.16^*$
SD		$.02$	$-.03$	

tevredenheid. Drie correlatiecoëfficiënten bedragen $-.30^{***}$, $-.17^*$ en $-.30^{***}$. Aansluitend bij hypothesen 8, 9 en 10 kan gewezen worden op de vele significante correlaties met tevredenheidsmetingen. Tevreden mensen weten zich meer geliefd, menen meer zelfkennis te hebben en vooral, ze informeren zich beter als ze in moeilijkheden verkeren.

Van de tien hypothesen kan men alleen 8 en 9 als niet bevestigd beschouwen.

BESPREKING

De gevonden correlaties tussen de drie variabelen ondersteunen de drie hoofdhypothesen. Tevredenheid houdt inderdaad verband met een geloof in interne controle en met meer self-disclosure, en deze laatste twee correleren onderling eveneens.

De significante negatieve correlaties tussen geloof in externe controle en tevredenheid dienen vooral op rekening gezet van de oudere leeftijdsgroep. Bij zestig-plussers die zich op de schaal niet anders situeren dan de jongere leeftijdsgroepen, gaat het gevoel van invloed te hebben op het effect van hun handelingen gepaard met grotere tevredenheid. Dit bevestigt het resultaat van het onderzoek van Gerbers (1975) evenals de bevindingen van Kurtz en Wolk (1975) en van Kuypers (1971). Wolks (1976) bevindingen over de rol van "situational constraint as a moderator of the locus of control-adjustment relationship" suggereren de veronderstelling dat het verband interne controle-tevredenheid bij de oudste leeftijdsgroep mede wortelt in het feit dat de meeste ouderen uit de steekproef in vrij gunstige levensomstandigheden verkeren.

De correlaties tussen levenstevredenheid en self-disclosure zijn positief maar vrij laag. Dit ligt in de lijn van analoge resultaten van studies naar het verband tussen self-disclosure en geestesgezondheid (Cozby, 1973). Beachtenswaardig is evenwel het feit dat dit verband veel minder geldt voor de 60-plussers. Daar er op het vlak van algemene tevredenheid geen significante verschillen zijn tussen de leeftijdsgroepen, mag men veronderstellen dat andere variabelen bij de ouderen een grotere invloed hebben op hun tevredenheid. Men kan hier denken aan de gezondheid (Lsl3) die, evenals het fysisch voorkomen (Lsl4) inderdaad significant minder als voldoening gevend wordt ervaren door de oudere groep. De weduwstaat — die op hogere leeftijd vaker voorkomt — bevordert ook niet de zelfonthullende communicatie, dit bij gebrek aan een betrouwbare en vertrouwde gesprekspartner. Ook mogen de generatieverschillen niet uit het oog verloren worden. Het is zeer waarschijnlijk dat openheid en zelfonthulling persoonlijkheidskenmerken zijn die slechts in de voorbije decennia meer positief geëvalueerd werden, zodat jongeren eerder dan ouderen via self-disclosure meer tevredenheid bereiken.

Analoge interpretaties kunnen gemaakt worden in verband met de relatie tussen self-disclosure en interne controle. Dit verband is het duidelijkst voor de groep van middelbare leeftijd en de oudste groep die beide ook veel minder self-disclosure rapporteren dan de jongste groep. De verbanden zijn significant voor drie van de vier aspecten van self-disclosure. Oudere personen zullen eerder van self-disclosure in het verleden getuigen als ze geloven dat zij de effecten van hun gedragingen zelf onder controle hebben. Alleen een meer complex sequentieel onderzoeksdesign kan reveleren of de hier vastgestelde verschillen tussen leeftijdsgroepen, inzake het verband tussen geloof in interne controle en self-disclosure een ontwikkelingsfenomeen verrraadt, dan wel teruggaat op een generatieverschil. De afwezigheid van een verband bij de jongere leeftijdsgroep lijkt in tegenspraak met de resultaten van Ryckman, Sherman & Burgess (1973) in een onderzoek met jongvolwassenen. De resultaten van onderhavige studie wijzen op het belang voor het onderzoek van persoonlijkheidsvariabelen en hun onderlinge verbanden, van rekening te houden met de leeftijd van de proefgroep. Ook al verschillen de partiële correlaties meestal niet veel van de oorspronkelijke, toch geven de wijzigingen een tendens aan die in de correlaties berekend per leeftijdsgroep bevestigd wordt. In elke leeftijdperiode kunnen andere moderatorvariabelen hun invloed doen gelden.

REFERENTIES

- ADAMS, D.L. Correlates of satisfaction among the elderly. *Gerontologist*, 1971, 11, 64-68.
- ANDRIESEN, J.H.T.H. Interne of externe beheersing. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie en haar Grensgebieden*, 1972, 27, 173-198.

- ARCHER, R.L. Role of personality and the social situation. In G.J. CHELUNE, e.a., *Self-disclosure: Origins, patterns, and implications of openness in interpersonal relationships*. San Francisco: Jossey-Bass, 1980.
- CHELUNE, G.J. e.a. *Self-disclosure: Origins, patterns, and implications of openness in interpersonal relationships*. San Francisco: Jossey-Bass, 1980.
- CAMPBELL, A., CONVERSE, P.E., & RODGERS, W.L. *The quality of American life*. New York: Russell Sage Foundation, 1976.
- COZBY, P. Self-disclosure: A literature review. *Psychological Bulletin*, 1973, 79, 73-91.
- FROMM, E. *De angst voor vrijheid*. Utrecht: Bijleveld, 1967.
- GERBER, K.E. Life satisfaction, locus of control and demographic variables in a diverse group of retired. *Gerontologist*, 1975, 15, part II, 62.
- GOODSTEIN, L.D., & REINECKER, V.M. Factors affecting self-disclosure: A review of the literature. In: B.H. MAHER (Ed.), *Progress in experimental personality research* (Vol. 7). New York: Academic Press, 1974.
- JOURARD, S.M. *The transparent self*. Princeton: Van Nostrand, 1964.
- JOURARD, S.M. *Personal adjustment: An approach through the study of healthy personality*. New York: Macmillan, (1963) 1966².
- JOURARD, S.M. *Self-disclosure: An experimental analysis of the transparent self*. New York: Wiley-Interscience, 1971.
- KURZ, J.J., & WOLK, S. Continued growth and life satisfaction. *Gerontologist*, 1975, 15, 129-139.
- KUYPERS, J. Internal-external locus of control and ego functioning correlates in the elderly (abstract). *Gerontologist*, 1961, 11, 39.
- LARSON, R. Thirty years of research on the subjective well-being of older Americans. *Journal of Gerontology*, 1978, 33, 109-125.
- LEFCOURT, H.M. *Locus of control: Current trends in theory and research*. Hillsdale, N.J.: Erlbaum, 1976.
- LERSCH, P. *Algemene Psychologie*. (Oorspr. titel: *Aufbau der Person*. 1964.) Antwerpen: Aula-boeken, 1966.
- MARCOEN, A. e.a. *Tevredenheid van vrouwen in bejaardentehuizen*. Brussel: C.B.G.S. Rapport 24, 1978.
- PALMORE, E. (Ed.). *Normal aging II*. (Reports from the Duke Longitudinal Studies 1970-73). Durham: Duke University Press, 1974.
- PHARES, J.E. *Locus of control in personality*. Morristown, N.Y.: General Learning Press, 1976.
- ROTTER, J.B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 1966, 80, 1-28.
- RYCKMAN, R.H., SHERMAN, M.F., & BURGESS, G.D. Locus of control and self-disclosure of public and private information by college men and women: A brief note. *Journal of Psychology*, 1973, 84, 317-318.
- STRASSER, S. *Das Gemüt*. Utrecht: Het Spectrum, 1956.
- VINCK, J. *Vormen van openheid en geslotenheid: hun onderlinge verhouding, psychopathologische betekenis en verband met cognitieve stijl*. Niet gepubliceerde doctoraats-thesis, K.U. Leuven, 1972.
- WATERMAN, J. Family patterns of self-disclosure. In G.J. CHELUNE, e.a., *Self-disclosure: Origins, patterns, and implications of openness in interpersonal relationships*. San Francisco: Jossey-Bass, 1980.
- WILLEMS, G. *Levenstevredenheid bij oudere mensen*. Niet gepubliceerde scriptie, K.U. Leuven, 1976.
- WOLK, S., & KURTZ, J. Positive adjustment and involvement during aging and expectancy for internal control. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 1975, 43, 173-178.
- WOLK, S. Situational constraint as a moderator of the locus of control — adjustment relationship. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 1976, 44, 420-427.